

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

СВЕТИ КИРИЛО И МЕТОДИЈЕ: ЗОВ ИСКОНСКЕ РЕЧИ

Матица српска је донела одлуку да од 2012. године, редовно и осмишљено, 24. маја прославља Дан Светих Кирила и Методија. Матица је и раније, повремено, тај дан обележавала, а имала је за то и више разлога. За име и делатност двојице Солунске браће већујемо почетке неколико изузетно важних историјских, културних процеса значајних за цео словенски свет, па и за Србе. Са двојцом Солунске браће Словени су утврдили основ сопственог културног развоја без којег се у будућност није могло кренути.

Духовноисторијске њековине

Установљавање општесловенског језика и писма, тј. кирило-методијевска стандардизација језичке праксе свих Словена расутих дилем Паноније и Балкана, по широком простору од Балтика до Јадрана, те од Белог до Црног мора, коначно су утврдили словенски комуникацијски основ и омогућили нашим далеким прецима културни развој какав су велики народи, Грци, Латини, Ромањни, Германи, већ или увећико имали, или су на томе интензивно радили. После хебрејског, грчког и латинског, словенски је четврти језик европских народа којим се у хришћанству обављала богослужбена делатност.

Заједно са богонадахнутим чином утврђивања језичког основа, тог свесловенског „коине”, те изумевања писма, текао је и процес изградње словенске писмености и књижевности, како стварањем корпуса преведених дела тако и корпуса оригиналних творевина. То су била, пре свега, богослужбена и богонадахнута дела у којима већ имамо јасне трагове и сведочанства о историјској стварности

словенских народа тога доба, те њихове ближе или даље прошлости. Захваљујући таквој, изузетно обимној делатности одлучно је изведен, тачније настављен процес християнизације Словена, па је у Моравској и Панонији формирана прва словенска црква, којој је архиепископ постао Свети Методије. Било је и раније, нарочито у време византијског цара Ираклија у VII веку, великих напора да се Словени християнизују, али ни изблиза резултати нису могли бити тако значајни као кад се Словенима почело обраћати на њиховом језику и писму. Отуда 863. година, која обележава почетак моравске мисије Светих Кирила и Методија, означава велики, револуционарни тренутак у културном развоју свих Словена, па и Срба.

На том, кирилометодијевском темељу су Свети Сава, а и читава светородна лоза Немањића, од XII века изградили снажну српску државну и црквену, језичку и књижевну, културну и цивилизацијску целину. У следећи, XIII век, српски народ, држава и култура улазе са великим задацима и из њега излазе са обављеним најкрупнијим пословима сопствене изградње. Имајући на уму темељност ових процеса, Димитрије Богдановић закључује:

Отуда је тринаести век не само нова него и главна етапа у конституисању српске средњовековне књижевности. Та етапа се завршава нешто пре краја столећа, са коначним нормирањем рашке ортографије у писмености и заокругљивањем стварања у главним жанровима раздобља: житију и служби. До краја XIII века се коначно формирају и главни књижевни центри ране немањићке Србије – Хиландар, Студеница, Жича, Милешева, Пећ, у којима се фонд старословенске опште литературе попуњава делима српске, домаће књижевне радионице. У току овог столећа српска књижевност настоји да ухвати корак, да досегне висину византијско-словенске литературе, да се прикључи њеној заједници. Мотив те делатности, њен главни покретач, налази се у стварању српских православних култова, култова светородне династије и аутокефалне цркве. За улазак у свет византијске и европске цивилизације средњег века била је потребна не само своја, независна држава и самостална, аутокефална црква него и свој улог у општу хришћанску културу тога света, погодан учешће у светости, у једној вишој духовној заједници, где би српски народ био заступљен преко „својих људи“. Сопствена књижевност је отуда била неопходан израз друштвене и националне самосталности, али у исто време и оне интегрисаности у духовној екумени хришћанске цивилизације којом се показује зрелост и оправдава чак и сама политичка егзистенција државе на светском плану.¹

¹ Видети „Предговор“ у књизи: Свети Сава, *Сабрани сјиси*, прир. Димитрије Богдановић, Просвета – Српска књижевна задруга, Београд 1986, 9–10.

Са Светим Савом Срби су изашли из многовековне, свесловенске културне парадигме и изградили су пуну српску самосвест као свест засебног, специфичног народа насталог на великом словенском пространству и у пунини сопствене духовне вертикале. Чврстина светосавског, храмовног конституисања српског културног идентитета не би била могућа без дубљег, кирилometодијевског темеља.

Дан Светога Саве је за нас Србе најважнији духовни национални празник, а он је то због тога што се тим поводом редовно морамо запитати ко смо ми и куда идемо, у чему се састоји наш основни културни идентитет, због чега смо овакви какви јесмо и шта нас то чини тако особеним, духовно-историјски чврсто утемељеним народом. Дан Светих Кирила и Методија је за нас празник којим обележавамо најважнији тренутак учешћа у ширим духовно-историјским и културно-цивилизацијским интегративним процесима у којима се показала снажна развојна перспектива настала из зближавања са културом која нам се у IX веку отворила са других простора и из других народа, из Византије, пре свега. То суочавање са другима је, дакако, отворило читав низ опасности и nelaких искушења, али нема никаквих дилема око тога да је све то значило снажан развојни искорак и праву културну револуцију. Светосавски одговор је свој пуни смисао показао на темељу питања које је у великој мери испоставио кирилometодијевски иницијални чин. Величину Светога Саве не можемо ваљано разумети уколико не схватимо нужност и драгоценост Светих Кирила и Методија.

Словенска културна самосвeст

А о томе који је значај Светих Кирила и Методија и шта су то они учинили остала је једна веома стара, драгоценa „Записка монаха Храбра о словима словенским” или, како се најчешће у литератури помиње, „Сказаније о писменех” Црнорисца Храбра. Црноризац Храбар је, по свему судећи, припадао другој генерацији ученика Кирила и Методија и писао је на самом почетку X века, највероватније негде на простору Македоније или Бугарске. У том драгоценом делу већ је јасно истакнута словенска културна самосвeст, као и уверење о великом, суштинском значају писмености и хришћанства за живот Словена.² Ту је, наиме, истакнуто како је са писменошћу један тип културе, онај усмени који је рачунао

² Стога Ђорђе Трифуновић у својој књизи *Сѣара срѣска књижевности* указује на Храброво разумевање народа, језика и посебних вештина које су милошћу Божјом дариване тим народима. О томе видети: Ђорђе Трифуновић, *Сѣара срѣска књижевности*, „Филип Вишњић”, Београд 1994, 153–155.

само на елементарне поступке бележења („чртами и резами“), сада остао у прошлости, те како је нови тип културе, заснован на писму као суштински важном цивилизацијском проналаску, постао доминантан. Више није реч само о томе да се може тек наслутити шта се жели писменим порукама рећи: тим „чртами и резами“ не може се много постићи, па читање наликује на паганско гатање. Монах Храбар зато вели: „Прежде убо Словене не имеху књиг, но чртами и резами чтеху и гатаху, погани суште. Крстивше же се, римскама и грчскама писмени нуждаху се писати словенску реч без устројенија.”³ Са крштењем, дакле, Словени су користили латинска и грчка слова, али без правила и устројења; сада се та правила и устројења најзад конституишу.

Преокрет у животу Словена настао је милошћу „чловекољубца Бога”, онога који је све створио и који „не остављаје чловечја рода без разума, но все к разуму приводе и спасенију”. Јер „помиловав род словенскиј, посла им светаго Константина Философа, нарицајемаго Кирила, мужа праведна и истиньна”, а он „створи им писмена тридесет и осам, ова убо по чину грчских писмен, ова же по словејстеј речи”.⁴ Затим Храбар наводи која су то (од укупно 38) писмена: с једне стране, слова „подобна грчским писменем” (а то су њих 24), а, с друге стране, слова начињена „по словенску језику” (њих 14).⁵ Тако је Константин Философ, будући Свети Кирило, начинио глагољицу као прво и најстарије словенско писмо, па је тиме омогућио убрзани цивилизацијски и културни напредак Словена.

Тај напредак, дакако, није могао бити изведен без плаћања велике цене, а о томе Црноризац Храбар има доста развијену свест. Зато он указује на то како Свети Кирило „и писмена створи и књиги преложи в малех летех”, тј. за кратко време.⁶ Упркос том великом подвигу, резултати ове словенске културне револуције били су изложени оштрим критикама тројезичника, који су сматрали да свете књиге могу постојати само на јеврејском, латинском и грчком језику. Храбар зато пише: „Друзи же глагољут: чесому же сут словенски књиги? Ни того бо јест Бог створил, ни то аггели, ни сут иждеконни, јако жидовски и римски и јелински, ижде от

³ Стојан Новаковић, *Примери књижевности и језика сѣароџа и срѣско-словенскоџа*, Београд 1904; фототипско издање у: Стојан Новаковић, *Изабрана дела*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2000, 204. Од више преписа Храбрових списа Новаковић је штампао „у српској редакцији П. Ј. Шафарика исправљен текст”, исто, 203.

⁴ Сви цитати: С. Новаковић, нав. дело, 204.

⁵ Исто, 204–205. Петар Ђорђевић истиче да „из Храбрових списа се не може одредити ни број слова у првобитној азбуци, иако у свим преписима стоји да их је било 38” (Видети: Петар Ђорђевић, *Сѣарословенски језик*, Матица српска, Нови Сад 1975, 11).

⁶ С. Новаковић, нав. дело, 206.

кона сут, и пријети сут Богом?”⁷ Словенске књиге су, дакле, оспораване да нису од Бога, нити од анђела, а нису ни од искона, за разлику од исконских књига на јеврејском, латинском и грчком језику. Зато словенским књигама, по мишљењу тројезичника, не припада равноправност са књигама на трима светим језицима.

Црноризац Храбар, међутим, тврди супротно, а то је да мисија Светих Кирила и Методија јесте дата милошћу Бога и да је то део Божјег промисла, па стога ове књиге имају највишу вредност. Стога, као Богом утврђену вољу, ваља прихватити и то да је словенски језик постао четврти европски језик у хришћанском богослужењу, а тако нешто се десило упркос свим противљењима разних бискупа и надбискупа у Панонији, где су Солунска браћа деловала. Црноризац Храбар прецизно именује време свих ових дешавања, па вели да се то збило „в времена Михаила царја грчка, и Бориса кнеза блгарска и Растица кнеза моравска, и Коцеља кнеза блатанска”, тачно 6363. године „от сзданија всего мира”, тј. 863. године по александријском рачунању времена.⁸ Тада се, дакле, на простору Европе десило необично „дрзновено рождество” Словена, специфична културна револуција која није могла бити мила поготово оним народима који се, упркос чињеници да су били политички и војно моћнији, нису усудили да покушају овакве подухвате у области културе.

У време кирилометодијевске мисије у Моравској и Панонији још је на простору читаве Европе било и те како живо сећање на силну моћ Карла Великог Каролинга (?–814), који је Франачку државу проширио диљем европског простора, освојио многе народе, па се 800. године крунисао за цара Светог римског царства. За време наследника Карла Великог, а средином IX века, његово велико царство се распало на два дела: источни део постао је државни оквир будућег немачког, а западни део будућег француског народа.⁹ Упркос чињеници да је Карло Велики силно допринео развоју културе у својој држави, њему није успело оно што су Словени успели тихим радом у области вере и културе: да свој језик уздигну до равни богослужбеног језика, да створе сасвим нову, верску књижевност која одговара потребама хришћанског друштва, те да начине револуционарни заокрет у целокупној организацији свога друштвеног живота. Истина је, међутим, да за тако нечим Карло Велики и поготово романски народи нису имали истинских потреба

⁷ Исто, 205.

⁸ Исто, 206.

⁹ О томе Зденко Шкроб пише у тексту „Германско пјесништво, књижевна дјелатност у самостанима и почеци свјетовне књижевности”, у: *Повијесји свјетске књижевности*, књ. 5, Виктор Жмегач (ур.), Младост, Загреб 1974, 7–21.

јер су они преузимали и неговали културу на латинском језику, па су сматрани тек „полуварварима”.¹⁰

У даљем развојном току Западне културе путеви романских и германских народа ишли су понешто различито. Велики свет Романије, заснован на латинитету средњег века, постепено је водио према еманципацији посебних романских језика. Тај процес ће дуго трајати, а Ернст Роберт Курцијус указује на то да „најстарији романски језички споменик су Штразбуршке заклетве из 842”, а онда „тек у XI веку почиње ланац француских књижевних споменика”, потом „шпанска књижевност почиње крајем XII века, а италијанска тек око 1220. године”.¹¹ Процеси су веома дуго трајали, а романски народи су из културе општег латинитета постепено развијали особености специфичних, засебних народних култура и засебних народних језика.

Са подвигом Светих Кирила и Методија Словени су успоставили своју, словенску Романију, тачније своју Склавинију. Односно, они су тада одлучно почели да успостављају свеопште језичко и културно јединство од којег су могли кренути у даље процесе народне еманципације, али и у процесе интеграције на ширем европском простору. Но, поређење са романским културама није сасвим адекватно. Није, јер су романски народи своје еманципационе процесе изводили тако што су се одвајали од огромног богатства латинског језика и изузетно моћне античке културе која је постепено христјанизована. Такво богатство и моћ језика и културе Словени нису имали: они су то тек морали да изграде, па кирилومتодијевски подвиг није представљао наставак једног дугог процеса него почетни, иницијацијски чин конституисања елементарног језичког и културног основа.

Много је, стога, прикладније поредити развој Словена са оним народима који су из мутног, неписменошћу обележеног паганства такође постављали основ за будуће конституисање и развој сопственог народног и културног бића. Такав је, примера ради, случај са Германима. Основу ране германске културе ваља потражити у рунском писму и епској поезији, али је тек христјанизација Средње Европе омогућила припајање германских племена Франачкој држави.¹² У наставку излагања Шкроб додаје:

¹⁰ Стога Арнолд Тојнби говори о „полуварварској кнежевини Франака” („half-barbarian principality of the Franks”), а за каролиншку ренесансу каже да је „једна од првих манифестација културне и интелектуалне енергије у нашем Западном свету”. Видети: Arnold J. Toynbee, *A Study of History*, D. C. Somervell (ed.), vol. 1, Oxford University Press, New York – London 1969, 143–144.

¹¹ Ернст Роберт Курцијус, *Евројска књижевност и латински средњи век*, прев. Јосип Бабић, Српска књижевна задруга, Београд 1996, 59.

¹² О томе видети: З. Шкроб, нав. дело, 14.

Одлучан потицај стварању њемачке писмености дошао је с двора Карла „великога”. Из тога су круга излазили царски прописи који су тражили од свећенства да се основни вјерски текстови, пријеко потребни и за кристијанизацију и за вјерску поуку, преведу на народни језик те да они на народном језику уђу у народ.¹³

Упркос тим подстицајима и несумњивом развоју културе на народном језику, притисак латинитета у цркви и читавој средњовековној култури Запада био је превише јак, па се међу Германима није онако рано реализовала народна еманципација као што је то случај са Словенима. Стога је монах Отфрид из Вајсенбурга први немачки писац познатог имена који је, имајући на уму светао пример Солунске браће, у IX веку певао жалопојку: „Зашто да се Франци једини тога одрекну / Да на франачком не почну да божју хвалу пјевају?”¹⁴ Отуда онакву врсту одлучности, оно специфично „дрзновено рождество” читавог словенског народа, у IX веку још увек не видимо међу Германима. Немци су, стога, морали да сачекају Мартина Лутера па да тек у XVI веку, са Реформацијом, немачки језик постане богослужбени језик, те да задобије пуну кодификацију и буде прихваћен на целом немачком простору.

Успеси Словена у области писмености и културе не праштају се лако, па ће они остати на удару као народи који су спремни да својим културним, дрзновеним рождеством учине и више него што неки јаки центри моћи процењују да је допуштено. Не треба, међутим, никако изгубити из вида чињеницу да је овај успех Словена остварен не у њиховом сусрету са латинским центрима моћи него у благотворном додиру са византијском културом и цивилизацијом. Међутим, док су Свети Кирило и Методије обављали своју просветитељску мисију, простор на којем су живели Срби није био изложен њиховом непосредном деловању, него је то касније постало дело њихових ученика. У време цара Михаила, кнеза Бориса, кнеза Растислава и кнеза Коцеља, Србијом је владао кнез Властимир и, евентуално, његов син Мутимир (о тачном времену ове владавине постоје понешто различите процене историчара), али српски кнезови нису помињани у вези са мисијом Солунске браће. После Властимира и Мутимира долази читав низ владара из породице Властимировића, али о њиховом добу мало тога знамо, премда је владавина ове породице потрајала све до половине X века, тј. до

¹³ Исто, 15.

¹⁴ Наводећи ове стихове, Шкроб указује на мишљење германисте Едварда Шредера да у њима треба препознати алузије на Кирила и Методија као Отфридове савременике, исто, 18.

последњег владара у том низу – до кнеза Часлава.¹⁵ Писменост код Срба и у српској култури није, дакле, одмах дала велике резултате, а за постизање најкрупнијих подухвата утемељења сопствене културе било је потребно чак пуна три века. Јер пуни континуитет српске културе, политичке зрелости и државности створен је тек са династијом Немањића, која је Србијом владала од 1166/68. до 1371. године. Два века владавине Немањића, тј. време од Немање и Светог Саве па до цара Душана и Уроша Нејаког, представљају период највећег успона српске културе који ће се, у важним облицима, наставити и касније, за време кнеза Лазара и његових потомака, као и за време Бранковића, све до коначне пропасти српске деспотовине. У сваком случају, са Светим Кирилом и Методијем започет је велики свесловенски покрет християнизације, језичког утемељења, изградње писмености и књижевности, те започињања културног развоја на којем Срби, од XII века, почињу одлучно да граде свој народни и културни идентитет.

Присетити се с поштовањем Солунске браће, обавеза је свих оних који и данас имају снаге и потребе да сагледају српску историју и духовност у њеном пуном опсегу, бар од средњег века па до наших дана. Поводом Светих Кирила и Методија ми и данас можемо промишљати феномен писмености од елементарног прихватања словенског писма до сложених облика савремене информатичке писмености, као што можемо промишљати феномен културних, политичких, економских и других облика интеграција од времена Византије па до савременог доба, до Европске уније и процеса глобализације. Исто тако, тим поводом можемо преиспитивати облике свесловенског заједништва, од некадашње целовитости до данашњих, политичким силницама испресецаних односа између различитих словенских народа. Благодетворност деловања Светих Кирила и Методија ваљало би да свима нама буде непрестано на памети. Онако како су браћа успела да 868. године убеди папу Хадријана II, или како је касније сам Методије 880. године убедио папу Јована III у исправност и ваљаност просвећивања Словена, тако би ваљало и данас, стрпљиво, посвећено и богонадахнуто, обделавати своју мисију. Истовремено, а још потпуније и дубље, ваљало би на памети имати Светога Саву, присетити се како је измирио завађену браћу, како је успешно разговарао са византијским царем Алексијем III Анђелом, Теодором I Ласкарисом или угарским краљем Андријом II Арпадом, па ће нам се и данас, у времену

¹⁵ О томе видети: *Историја српског народа. Прва књига: Од најстаријих времена до Маричке бијке (1371)*, Сима Ћирковић (ур.), Српска књижевна задруга, Београд 1981, 141–169; Тибор Живковић, *Поријекли српских владара (IX–XII)*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2006, 11–57.

темељно угроженог хуманитета и жестоке демонстрације силе, учинити да вреди покушати чак и оно што се чини немогућим: убедити силнике овога света да не чине зла него да се приведу Бојјем уму и праведности. О свему томе, а и много чему другоме, вреди промишљати поводом Светих Кирила и Методија, тј. Дана словенске писмености.

Искони бје слово

Кирилометодијевски подвиг у нама одзвања као зов искомске речи. Није, стога, чудно што је остало упамћено како је прва реченица забележена словенским писмом гласила: „Искони бје слово.” Реч је, дакако, о почетку Светог Јеванђеља по Јовану, у којој се реч, језик, мисао, тј. старогрчки логос, препознаје не само као лингвистички и гносеолошки него и као логички, онтички и метафизички феномен. Отуда, по речима јеванђелисте, „ријеч бјеше у Бога, и Бог бјеше ријеч”. Управо данас, кад је разноврсним интелектуалним операцијама то јединство ствари, речи, мисли и метафизичке суштине непрестано довођено у питање и излагано иронијско-пародијским обртима, управо данас је зато преко потребно да се, увек изнова, суочавамо са искомом како бисмо то јединство некако очували. Уколико га не очувамо, нећемо умети да очувамо ни себе лично, ни своје ближње, ни сопствени народ, ни подстицајност окружења других око нас.

Уметничка имагинација умела је на тај кирилометодијевски зов искомске речи умно да одговори. Песник Миодраг Павловић је, у својој песми „Солунска браћа” (из збирке *Нова Скипџија*), велике светитеље и просветитеље видео „као два неразднојна хрта” који крећу у лов: „Зађоше међ Словене да их лове / у близаначке мреже, / по ветру су пошли из Солуна / два Диосура, / уз обронке народа незнатих / што много певају и псују / а мало слове.” Шта, дакле, чинити са бићима која „певају и псују, / а мало слове”? Да ли, одиста, таква бића треба ловити као што се лове звери, да ли их окрутнo треба приводити к његошевском „познанију права”?

Павловић песму започиње са недвосмисленом асоцијацијом на такве исходе. Он, међутим, песму неће завршити у таквом семантичком кључу. Пратећи светитељски и просветитељски налог, он ће мотив лова прекодирати у мотив даривања: „А они, Грци, кротки и ћирилски, / загрњене две превратне звезде, / носе у наручју дарове слова, / тамно зелена ко приморско биље, / анабаза голоруких, / од села до села нуде своје срце / као со и квасац за словенско тесто.” Најмоћније освајање дивљих бића јесте њихово обдаривање моћима Духа светог. Јер само Дух свети истински

уздиже бића и доводи их очи у очи са Божјим и људским законима. Истина, неизвесност коначног исхода не може се отклонити. Отуда Павловић своју песму завршава реторским питањем: „Шта ли ће Балкан да уздари / ратове или фреску?“ Та дилема, ратови или фреске, проливање крви или светачко уздицање, унижавање или успење, остаће до дана данашњег неотклоњиво искушење како за нас тако и за све друге народе света.

Мотив кирилометодијевског даривања налазимо и на споменику *Свети брата Ђурило и Методије* вајара Томета Серафимовског. Свети Кирило седи са рукама испруженим испред себе, а у његовим рукама налази се књига. Та књига је тако окренута да њу може да чита не он, Свети Кирил, нити Свети Методије, који му заштитнички стоји иза леђа. Књигу може да чита управо онај који Светој солунској браћи прилази с надом да од њих има шта да чује и има шта да прими као дар. Њихова књига намењена је нама који стојимо лицем у лице са исконском словенском речју: та реч проговара кроз све словенске језике и одводи нас у дубине митско-историјске прошлости која нам, и данас, помаже да лакше схватимо ко смо, и шта смо, и куда то идемо. Без дубина прошлости нећемо умети да се снађемо у смутним ширинама садашњости, а још мање ћемо умети да сагледамо непрозирне вертикале будућности.*

* Реч изговорена у Матици српској приликом обележавања Дана словенске писмености и дана Светих Ђурила и Методија, у Новом Саду 24. маја 2012. године; одељак под насловом „Словенска културна самосвест“ изговорен је у фрагментима истим поводом и на истом месту 24. маја 2017. године.